

FODOR ISTVÁN

A REJTÉLYES 10. SZÁZAD

Ecím láttán talán sokan csodálkoznak: miért is lenne rejtélyes a mi 10. századi történelmünk, hiszen annyi forrás emlegeti őseink kalandozó hadjáratait s az ezekkel kapcsolatos eseményeket? Ez valóban így van, ám ezeket külföldi – európai, bizánci és arab – szerzők írták őseinkről, de szinte kizárólag hadi tetteikről. E külső források viszont szinte semmit sem szólnak arról, hogyan is éltek elődeink mindennapi életüket, mivel foglalatoskodott a népesség döntő többsége, amely nem nyeregben ülve száguldozta végig Európát. Ez a külföldi írástudókat nemigen érdekelte, nem is tudtak erről szinte semmit, hiszen új szomszédaink nemigen turistáskodtak a Duna–Tisza táján, s valószínűleg nem is túlságosan vágytak ide. Belső források pedig – amit a magyarok írtak volna – nem maradtak ránk, s talán nem is keletkeztek ilyenek. A Kalocsa mellett előkerült, csont tegezszájra vésett rovásírás ugyan arról tanúskodik, hogy őseink is ismerték és használták a kelet-európai rovásírást, ez az írás azonban egyelőre még megfejtetlen, ráadásul mindössze egyetlen emléke maradt ránk.¹

Pedig rendkívül érdekes kérdésekre várnánk a választ. Mindenekelőtt arra, hogyan mentek végbe azok a döntő jelentőségű változások, amelyek során a keletről jött magyarság arculatot váltott, s a honszerzés után száz esztendővel a Kárpát-medencében kialakult az európai típusú keresztény magyar állam. Hogyan alakult át a magyar gazdálkodás, amely a beköltözéskor még a Kelet színeit viselte magán?

Sokan bizonyára úgy vélik, hogy őseink gazdagságát a kalandozó hadjáratok alkalmával zsákmá-

Pompás öltözékek,
szőttesek, varrottasok
készültek, idegen
földről vásárolt kelmék
kerültek az ácsolt
ládákba, arany- és
ezüstveretekkel díszes
selyemben jártak
az előkelők lányai,
asszonyai. De nem volt
kevésbé ékes a férfiak
viselete sem.

nyolt mesés kincsek lendítették fel, meg a behurcolt rabszolgák ingyen munkája. Valóban rengeteg nemesfém – arany és ezüst – áramlott ekkor az országba. A még Etelkőzből indított hadjáratokat is beszámítva a magyar hadak 862-től 955-ig (Bizáncba 970-ig) egész Európát megszállták, s e hadjáratok – kevés kivételtől eltekintve – sikeresek voltak. A siker titka pedig az volt, hogy nem vállalkozó kedvű ifjak alkalmi kiruccanásai voltak ezek, hanem a fejedelmi udvar által megtervezett, jól előkészített hadmozdulatok, amelyeket jól képzett, fegyelmezett katonai egységek hajtottak végre. Általában az egymás ellen hadakozó európai uralkodók és hercegek szövetségeseiként avatkoztak a magyar csapatok a küzdelembe. A legyőzött tartományokban zsákmányt gyűjtöttek és rabokat szedtek (akiket rokonaikkal később kiváltattak), majd az uralkodóval békét kötöttek, amelynek az árát évi adóban szabták meg. S ez az adó igen tetemes volt: több véka aranyat és ezüstöt jelentett. (Nemcsak bizánci arany- s európai ezüstpénzt, hanem egyéb nemesfém-ből készült drágaságokat is.) Ehhez az adóhoz pedig úgy lehetett hozzájutni, hogy egy – változó létszámú – magyar had elment érte. A kalandozó hadjáratok jelentős része tehát adóbehajtó „kiszállás” volt, vagy legalábbis annak indult. Mert az adós néha úgy vélte, most már elég erős ahhoz, hogy a békét ne újítsa meg, vagy a kiszabott adót ne fizesse meg. Így gondolta ezt például 957-ben Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár is. Emiatt a következő évben útra is kelt egy magyar sereg Apor vezetésével, de Konstantinápoly kapuja lezárult előttük. A monda szerint Apor egyik vitéze, Botond nevezetű, be is törte az erős kaput. Igaz volt ez, vagy nem, ma már nem lehet utánajárni. A valóságot viszont tudjuk: ez a hadjárat, bizony, sikertelen volt.

De mi lett e mérhetetlen kincssel? Valóban felvirágoztatta az új helyén éppen csak létrejött Magyarországot?

Nézzük először az adók mennyiségét, amelyeket először Észak-Itáliában vetettek ki a magyarok. Már a 899–900-as itáliai hadjárat alkalmával, a nevezetes Brenta folyó melletti csatát követően békét kötöttek Berengár itáliai királlyal. Liutprand később az adó mértékéről is tájékoztat bennünket, ami 10 mérő ezüstpénz volt, azaz kb. 375 kg ezüst vagy 30 kg arany. Ezt az adót 950-ig fizették az itáliai uralkodók a béke fejében. De hamarosan fizették a német és frank tartományok, Bulgária és Bizánc is. Csak a 940-es években kristályosodik ki az európai uralkodók magyarelleses összefogása, s kezdik megtagadni a „békeadó” fizetését. Akárhogyan is számoljuk, óriási mennyiségű nemesfém áramlott az országba, s ehhez még hozzá kell vennünk a hadjáratok alkalmával szerzett zsákmányt s a foglyokért kapott megváltást is. Nem kétséges, hogy ez a mérhetetlen kincs jelentősen növelte a fejedelmi udvar, a főemberek és a hadjáratokban részt vevő fegyveres kíséret, a „harcos jobbagyok” gazdagságát.²

A nomád típusú hatalmi elit azonban ezt a könnyen jött gazdagságot – mai kifejezéssel – nem az ország gazdaságába fektette be, hanem saját, megnövekedett hatalmának reprezentációjára fordította. Pompás öltözékek, szőttesek, varrottasok készültek, idegen földről vásárolt kelmek kerültek az ácsolt ládába, arany- és ezüstveretekkel díszes selyemben jártak az előkelők lányai, asszonyai. De nem volt kevésbé ékes a férfiak viselete sem. Végig aranyozott ezüst veretektől volt díszes hosszú fegyverövük, a főemberek övén a tarsoly fedelén pompás ötvösművű aranyozott ezüstlemez csillogott, ugyanilyen díszesek voltak a fegyverek is, különösen a szablyák s a felajzott íjak számára készült tegezék. Hasonlóan díszes volt az előkelők hátsáinak szerszámzata is. A kantár, a sügyelő és farmatring ugyancsak arany és ezüst veretektől csillogott, a kovácsok és ötvösmesterek egymással versengve készítettek ezüst berakást a körte alakú kengyelek száraira.³

Egyfajta mesterség tehát alaposan fellendült az országba áramló nemesfém hatására. Igencsak kapósak lettek az ötvösök, az ügyes kovácsok, csontfaragók, szűcsök és a hímzőasszonyok portékái. A még keleti izlésben fogant magyar ötvösművészet

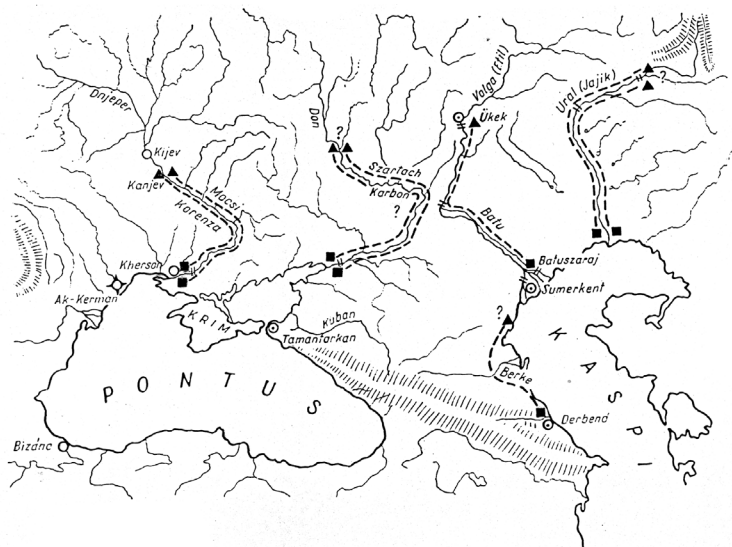
soha nem látott magaslatokra hágott. Az országban létrejött számos ötvösműhely egyike sem volt megrendelések híján. A külföldről behozott ékszereket csak ritkán használták honfoglalóink. Szemükben csak azoknak az ékszereknek volt becse, amelyek az ősi keleti hagyományok szerint készültek. Azoknak, amelyek a hiedelmeikben élő jelképeket hordozták magukon: az életfát felidéző leveles ágat, a csodás erejű égi madarat, a turult s a betegségeket, a gonosz erőket elűző mesés állatok alakját. S mi lett e drága, sok befektetett munkát felemésztő, pazar szépségű tárgyakkal? A tulajdonos halála után ezek is bekerültek a sírokba. Róluk álmodoznak már a fiókrégészek is, amikor az ásót először a földbe nyomják.

A kalandozó hadjáratok következtében bekerült adó és zsákmány tehát erősítette a fejedelmi hatalmat, gazdagította a nomád típusú elitet, ám vajmi kevésbé gyarapította az ország gazdaságát, s főképpen alig változtatta annak szerkezetét. E folyamat pedig mégis jelentősen előrehaladt, még ha csendben, számunkra szinte észrevétlenül is. Ennek az „elhallgatott” történelmi folyamatnak a lényegét remekül ismerte fel kiváló múlt századi történészünk, Szabó István. „Azok az egykorú – főleg arab, perzsa és török – források – írja –, amelyek írói a levédiai és etelközi földeken élő magyarokról a IX–X. században először vettek tudomást, a nagy steppe nomád népeinek jellegzetes vonásait örökítették meg rajtuk [...] Gazdasági viszonyaik, társadalmi szerkezetük, politikai szervezetük, harcmódoruk és életmódjuk általában közös volt a steppe más, régebbi és újabb népeivel... A Duna–Tisza vidékén, alig egy század múlva az egyelőre gyér, de majd egyre bővebben fakadó írott történelmi források, nevezetesen törvények, oklevelek, krónikai művek, valamint a régészeti emlékek tükrében a magyarok már lényegesen más képet mutatnak: falvak – éspedig az állandó letelepedettség jegyeit hordó falvak – lakói, a falvakban házakban élnek, mintha a nomádsághoz nem lenne semmi közük. A XI. századi törvények – már I. István dekrétumai is – az együtt élő kisebb közösségek lakóhelyeként következetesen *faluról* (villa) szólnak. Még a többé-kevésbé faluszerű *descensus*ról, illetőleg a megfelelő magyar *szállás*ról sincs szó a forrásokban, holott a nomádságnak – vagy akár hagyományának is – inkább ez utóbbi felelne meg.”⁴

Szabó István szavaihoz az újabb kutatások fényében csupán azt fűzhetjük hozzá, hogy az írott források vallomásával ellentétben a régészeti feltárások azt igazolják, hogy az egykori Levédia és Etelköz tágabb körzetében a 8–9. században igen fontos gazdasági változások figyelhetők meg. A Kazár Kaganátus ezen időszak nagy részében biztosította az itteni békét, megakadályozta a keletről jövő népek átvonulását. Ilyen körülmények között a nomád népességek körében erőteljes megtelepedési folyamat indult el. Főképpen a szegényebb állattartók tértek át a megtelepült földművelő gazdálkodásra, akiknek állatállománya nem volt elegendő a vándorló-legeltető életmód fenntartására. Ezt igazolja az állandó falvak tömeges létrejötte. A korábbi nomád gazdálkodásnak természetesen számos eleme élt még tovább, jellemző volt a falvak laza, szórt településrendje, a kerek alaprajzú, sátor szerű épületek továbbélése (e kerek alaprajzú épületeket azonban már a földbe mélyítették). Ennek a megtelepedési folyamatnak kétségkívül a mi őseink is részesei voltak. Erre egyértelmű bizonyítékát láthatjuk abban, hogy bolgár-török nyelvű szomszédaiktól igen sok olyan szót kölcsönöztek, amelyek a megtelepült földművelő gazdálkodással (pl. *eke, tarló, sarló, búza, árpa, ocsú*), a belterjes állattartással (*ökör, tinó, disznó, ártány, tyúk, ól*) és a gyümölcsstermeléssel, borászattal (*gyümölcs, dió, alma, körte, szőlő, bor, seprő*) kapcsolatosak. Így egészen biztosan állítható, hogy honfoglalóinknak az új hazába való beköltözéskor nem csupán nomád, hanem igen jelentős számú megtelepült népessége is volt.⁵ E körülmények rendkívül fontos szerepet játszottak abban, hogy a magyar faluhálózat viszonylag rövid idő alatt létrejött.

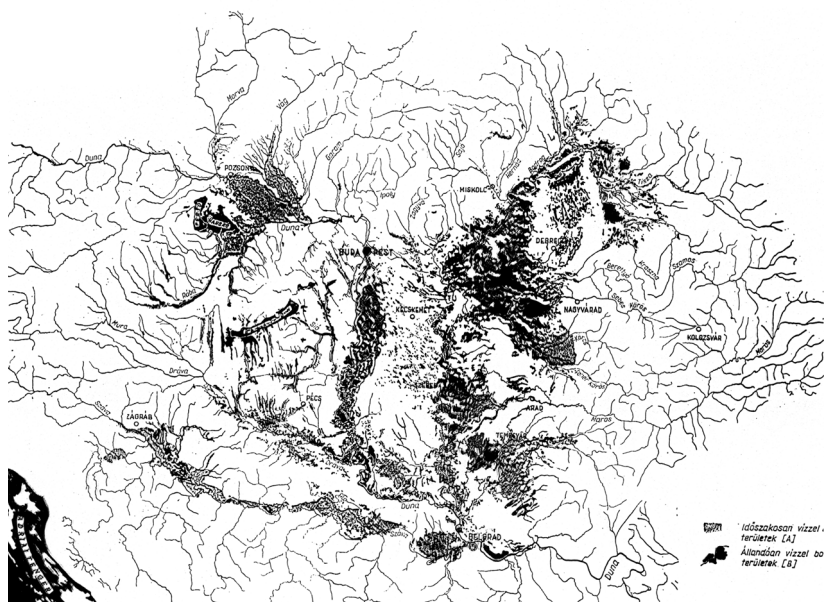
A magyar falvak kialakulásának és a 10. századi magyar gazdálkodás változásának vizsgálatakor semmiképpen nem mellőzhetjük az új haza életföldrajzi adottságainak áttekintését. Köztudomású, hogy honfoglalóink (mint minden más, keletről a Kárpát-medencébe érkező népesség is) az életmódjuknak leginkább megfelelő alföldi területeket szállták meg: a mintegy 100 ezer négyzetkilométernyi Nagyalföldet és az ennek egy tizedét kitevő Kisalföldet. Ha ennek a területnek az életföldrajzi viszonyait egybevetjük az előző szállásterületek (Levédia és Etelköz) hasonló adottságai-
val, már első pillantásra is jelentős eltérést tapasztalunk. A mai ukrainai és dél-oroszországi sztyepp és ligetes sztyepp évi csapadékmennyisége ugyanis 200–400 mm között van, míg az Alföldé 500 és 600 mm között. Ez első pillantásra még nem is túl nagy különbség, ám ha figyelembe vesszük, hogy a keleti területek éghajlata jóval kontinentálisabb, akkor sokkal jelentősebbé válik. Ott ugyanis a csapadék nagy része télen hó alakjában hull le, ami a rövid tavasz idején gyorsan elolvad, s jó része a vízfolyásokon, patakokon, folyókon át elfolyik, nagy része nem nedvesíti át a talajt. A nyári zivatarok vízmennyiségének java is így távozik el. A tavasszal virágos pázsitként életre kelő füves pusztaság tehát a perzselő nyári napokon gyorsan kiszárad, a pásztornépek állatai legelő nélkül maradnak.

A száraz sztyeppen való legeltetés legtökéletesebb formáját, a nomadizmust a Kr. e. 8. századtól széltében alkalmazták az eurázsiai füves pusztaságokon. Ennek lényege, hogy a jó enyhelyet nyújtó, állandó téli szállásról tavasszal a hűvösebb és csapadékosabb nyári szállásokra hajtják az állatokat (a síkságon északabbra, a hegyvidékeken a magas, hegyi legelőkre), majd a nyár végén visszaindulnak a téli szállásokra, ahol korábban nem legeltettek. A téli szállások körül földet is műveltek, a tavasszal elvetett gabonát a nyár végén aratták le. E nomád legeltetési rendszer síkvidéki, kelet-európai változatáról nagyszerű képet adnak a mongol kori szerzetes utazók, Plano Carpini 1246-ból és Wilhelm Rubruk 1253-ból, akik az eurázsiai sztyeppen áthaladva jutottak el a mongol birodalom fővárosába. Leírták, hogy a mongol főemberek hogyan legeltették hatalmas állatcsordáikat a déli, tengerparti téli szállás és az északi nyári szállás között, a nagy folyók – a Dnyeper, Don, Volga és az Urál (Jajik) folyó mentén mozgatva azokat. Leírásukat Györffy György értékelte és vitte térképre 1970-ben (1. kép).⁶

1. kép. A mongol főemberek nomadizálása Kelet-Európában.

Levédiában és Etelközben tehát a mi őseink is hasonlóképpen nomadizálhattak a kisebb és nagyobb folyók mentén. (Már akik egyáltalán nomadizáltak közülük.) Most azonban vessünk egy pillantást arra, milyen körülmények közé kerültek Kárpát-medencei új hazájukban.

2. kép. Magyarország vízrajza a folyószabályozások előtt.

A 19. századi folyószabályozások előtti Magyarország vízrajzi térképe egészen másképpen nézett ki, mint manapság. (2. kép).⁷ Két legnagyobb folyónkat, a Dunát és a Tiszát hatalmas, széles ártér kísérte, amelyet lápok és mocsarak tarkítottak. Különösen a Tisza írt le szeszélyes kanyarokat, ártere helyenként elérte a 60–70 kilométeres szélességet. Márpedig éppen e folyó mentén terülnek el az Alföld nomadizálásra leginkább alkalmasnak látszó területei, s azt várnánk, hogy a még nomád magyar közösségek éppen erre felé ütötték fel szállásaikat. Elég azonban egy pillantást vetnünk a térképre, azonnal megállapíthatjuk, hogy a Tisza mentén képtelenség oly módon folyó menti nomád útvonalat követni, mint keleten a Dnyeper, Don vagy a Volga partvonala mentén. Tavasszal, a nagy áradások idején hónapokig kellett volna az állatokkal az előntött réteket, mocsarakat, vizenyős lápokot kerülgetni. Hasonló volt a helyzet a Tiszába ömlő kisebb folyók mellékén is.

A folyók melletti, keleti típusú nomadizálás az Alföldön nemcsak lehetetlen volt, de tökéletesen fölösleges is. Az egymástól távol lévő téli és nyári szállás fenntartása ugyanis csak abban az esetben volt célszerű, ha e két terület között jelentős éghajlati különbség volt. Az Alföldön pedig ilyesmi nem volt. Az éghajlat és a csapadékvisszonyok alig különböztek a Dél-Bánság és Munkács környéke között. Ezért a még mozgó állattartó közösségek az árterek szélein lévő magasabb hátakon ütötték fel a szállásaikat. Amikor itt kiegészítette a nyári nap a legelőt, akkor vonult le a nyári zöldár, ahol napok alatt dús fűvű legelő sarjadt. A „nomadizálás” tehát nem a folyóval párhuzamosan, hanem arra merőlegesen folyt. A téli és nyári szállást nem száz kilométerek, hanem csak tíz-húsz km választotta el egymástól. Ezért nem is volt szükség két szállásra, elég volt egy is, amely néhány év alatt állandó faluvá rögzült.⁸ Így telepedett meg a még nomád honfoglalók nagy többsége viszonylag rövid idő alatt, így

jöttek létre állandó falvaik, ahol gazdálkodásuk szükségszerűen belterjesebbé vált, nagyobb szerepet kapott a földművelés, a baromfi- és sertéstartás. Az új gazdálkodási forma meghonosodását nagyban elősegítették az Alföld talajviszonyai és növényzete. A szikes talajok ugyanis csak a lecsapolás után jöttek létre, a futóhomok helyén pedig háti tölgyerdők voltak.

A legelőváltó állattartást folytató közösségek csupán az Alföld és a hegyvidék találkozási területein őrizték meg még egy ideig életmódjukat, például a Mátraalján. Itt Györffy Görgy figyelt fel arra, hogy azonos nevű falvakat találhatunk, amelyek közül az egyik a síkvidéken, a másik a hegyvidéken helyezkedik el. Ezek az ősi téli és nyári szállás emlékét őrizték meg napjainkig.⁹

A fentiekből az is kiderült, hogy a Kárpát-medencében az életföldrajzi körülmények miatt nem lehet klasszikus nomád gazdálkodást folytatni. Ezt igazolja az a tény is, hogy a keletről hazánkba jött nomád népek is mind megtelepedtek itt, amelyek huzamosabb időt töltöttek e területen. A legszebb példát a szarmaták és az avarok szolgáltatták, akiknek ma már tucatszám ismerjük a régészek által az utóbbi évtizedekben feltárt településeit. A tatárjárás után beköltöztetett kunokat sem csupán a magyar királyok kényszerítették megtelepedésre, hanem az ennél sokkal erősebb kényszer: a természeti viszonyok törvénye.¹⁰

A Magyar Alföldet ugyan az eurázsiai ligetes sztyepp legnyugatibb refugiumának szokás nevezni, bizonyára nem is alaptalanul, hiszen a keletről nyugat felé vonuló nomádoknak a szkítáktól a kunokig itt volt a legnyugatibb szállása, mégis figyelmeznünk kell arra, hogy a természetföldrajzi adottságot itt mégis jelentősen különböznek a keleti pusztaságokétól. S éppen ezek a különbségek nem tették lehetővé a keleti nomádok számára korábbi gazdálkodásuk folytatását. Ha mégis ezt erőltették, s társadalmuk szervezete is változatlan maradt, nem volt hosszú ideig maradásuk Európa közepén.

A 10. századi magyar társadalom azonban alkalmazkodott az új körülményekhez, a nomadizmushoz még ezer szállal kötődő gazdálkodása viszonylag gyors tempóban alakult át, s ehhez idomult – ha kissé lassabban is – a társadalom fejlődése. Az utóbbi időben régészeink közül többen szóvá tették, hogy őseink műveltsége – s ezzel régészeti hagyatéka – a honfoglalás után érezhetően megváltozott. Ezt az új környezet hatásával, az európai és bizánci műveltség befolyásával magyarázták. Nem vették észre, hogy – bár az általuk fontosnak tartott folyamatok sem elhanyagolhatóak – az említett változások legfontosabb kiváltója a gazdálkodás imént említett döntő változása volt. Döntő, mert valóban az egész nép további sorsát befolyásolta. A magyar népesség zömének végleges megtelepedése, a faluhálózat kialakulása nélkül nem lett volna utunk Európába, nem következhetek volna be azok a változások a magyar társadalomban, amelyek a hűbéri, keresztény magyar állam kialakulásához vezettek.¹¹

Sajnos éppen 10. századi forrásaink hiánya miatt nem kísérhetjük figyelemmel legkorábbi falvaink kialakulásának időrendjét, jobbára csak feltevésekre vagyunk utalva. Györffy György például idézett 1977-es dolgozatában arra a következtetésre jutott, hogy a 940-es években a magyar fejedelmi udvar már megszervezte a szolgáltató falvak rendszerét, amikor a falu megnevezése utalt arra a szolgáltatásra, amivel népessége a fejedelemnek tartozott (*Kovács, Kovácsi, Szántó, Halász, Födemes* [= méhész], *Tímár* stb.).¹² Ekkor ugyanis az európai uralkodók egy része már megtagadta a béke fejében kialakult adó megfizetését. (E rendszer egészen a 13. századig fennmaradt.)

A honfoglaló magyarság fentebb kifejtett megtelepedésének látszólag ellentmond Györffy Györgynek azon elgondolása, amelyet 1970-es dolgozatában kifejtett. Eszerint ugyanis a magyar fejedelmi család tagjainak (Árpád utódainak és rokonságának) neveivel jelölt települések fellelhetők nagy folyóink partjai mentén, amiből az követ-

kezik, hogy ők a 13. századi mongol főemberekhez hasonló módon nomadizáltak a magyarországi folyók mentén. Nézetem szerint ugyanis e szellemes feltevésből csupán annyi bizonyítható, hogy valóban fejedelmi és hercegi szálláshelyeket jelölnek e helynevek, ám ezek nem az egykori legeltetési útvonalakat jelölik, hanem csupán azokat az udvarhelyeket, amelyeket e főemberek (főként nyaranként) azért kerestek fel, hogy népes kíséretükkel az oda beszolgáltató élelmiszert elfogyassák, s a kézműipari termékeket használatba vegyék.

Legkorábbi, 10. századi falvaink cáfolhatatlan bizonyítékait a régészet szolgáltathatja. Sajnos a középkori falvaink feltárása régészetünk egyik legfiatalabb ágazata.¹³ Annak ellenére, hogy az elmúlt évtizedekben a beruházásokat megelőző nagy régészeti feltárások igen sok Árpád-kori falutelepülést hoztak napvilágra, biztosan 10. századi településünk igen kevés van. Ennek egyik oka az újabb mentőásatások tetemes részének feldolgozatlansága, másrészt pedig az a körülmény, hogy legkorábbi falvaink területén igen kevés jól keltező lelet kerül napvilágra. Magam 1994-ben az M3-as autópálya akkori (később módosított) nyomvonalán, a Hajdúdorogtól északra lévő Csárdadombon nagyjából egy hektárnyi területen tártam fel kora Árpád-kori falutelepülés részletét. Félig földbe mélyített lakóházak, külső kemencék, műhely maradványai kerültek elő egymástól jelentős távolságra, szórt elrendezésben, ahogyan ez a hasonló korú településeken szokásos. E falu kezdete kétségkívül a 10. századra nyúlik vissza, a legkésőbbi objektumok pedig a 11. század végére vagy a 12. század elejére keltezhetők. A magasból készített fényképfelvételen jól látszik, hogy a házak gödrei közelében négyszögletes alakzatokat alkotó árkok vannak, amelyeket egy ké-

3. kép. A Hajdúdorog – csárdadombi falutelepülés maradványai.

sőbbi, átlós vízelvezető mély árok szel át. (3. kép). E négyszögletes területet befogó árkok minden Árpád-kori településen megfigyelhetők, egykor állatkaramok voltak, amilyeneket a juhászok még ma is építenek az Alföldön. Az ilyen települések még a keleten is általános nomád szállások hagyományait őrzik. (A képen látható kerek árkok a korábbi, római kori szarmata sírok körítő árkai.) A földbe mélyített, kisméretű házakban jobbra csak télen laktak, akkor is csak a gyermekek és az asszonyok, a férfiak pedig a karamok mellett lévő sátrakban vagy könnyűszerkezetű, nádból épült kunyhókban tanyáztak. A módosabbak többnyire fából, gerendákból rótt faházakban

laktak, e felszíni épületeknek azonban nem maradt nyoma a földben. Mindössze a Szeged melletti Tiszaszzigeten figyelték meg a régészek egy olyan boronaház nyomait, amelyet sekélyen, csak 25-30 cm-re mélyítettek a földbe.¹⁴

Legkorábbi falvaink képe tehát még erősen emlékeztet a nomád szállásokéra, amelyeken az élet is hasonlóképpen folyt, de ez már nem ideiglenes, hanem állandó település volt. A gazdálkodás is eléggé külterjes volt, de az állatállomány olyan egyedekkel bővült, mint a sertés és a házi szárnyas, amelyeket a nomádok soha nem tartanak. E korai falvaink szerkezete, építményei igen hasonlóak a Don-vidéki, az egykori levédiai és etelközi településekre, mint ahogyan a lakóik által használt edények is. A könnyűszerkezetes építmények, sátrak alakjára viszont csak következtetni tudunk. Az egész eurázsiai pusztai övezetben egészen a 20. századig általános gyakorlat volt, hogy a megtelepült nomádok sokáig megőrizték a kényelmes, könnyen összerakható, szellős és szép szőnyegekkel díszített nemezsátrat. Így volt ez az oroszországi nogajoknál is, akik falusi házuk udvarán szintén felállították a régi időkre emlékeztető rácsos szerkezetű nemezsátrukat, ott fogadták a vendégeket, ott időztek velük (4. kép). Hasonló szokások élhettek a mi őseinknél is, még hosszú ideig a megtelepedés után. Nem véletlen tehát, hogy Ottó freisingi püspök, aki 1147 nyarán III. Konrád német király kíséretében utazott át Magyarországon, azt írja, hogy a magyarok „[...] az egész nyarat és őszt sátrak alatt töltik”.¹⁵ (A német uralkodó a második kereszties hadjárat keretében hatalmas sereget vezetett ekkor a Szentföldre.)

4. kép. Megtelepült nogaj pásztor falusi háza.

A 955-ös augsburgi vereség után lényegesen megváltozott az ország nemzetközi helyzete. A győztes hadvezér, Ottó 962-től német-római császár lett, aki egységet teremtett nyugaton, de keleten is bezárult a gyűrű. Fentebb már említettük, hogy 957-ben Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár is megtagadta a magyaroknak az adófizetést. Ráadásul 972-ben II. Ottó, a német-római császári trónörökös feleségül vette Theophanu görög hercegnőt, s ezzel a magyar fejedelemség két nagy ellenséges birodalom harapófogójába került. A magyar fejedelmek azonban már régóta látták a veszélyt, már Fajsz fejedelem is. Utódja Taksony (955–972) már próbálkozott is kitörni az ellenséges gyűrűből. Kapcsolatot talált az Ottóval ellenséges viszonyban álló XII. János pápával, aki el is küldte 963-ban a magyarokhoz Zakeus nevű térítő püspökét. Ottó császárnak azonban jó kémei voltak, s megakadályozta a püspök Magyarországra való eljutását, egyben a pápa és a magyar fejedelem szövetségét. Taksony halála után Géza követte őt 972-ben a nagyfejedelmi trónon. Az energikus uralkodó világosan látta, hogy az országot és a magyarságot csak a szomszédokkal való béke és a keresztény hitre való áttérés mentheti meg a pusztulástól. Elküldte követeit a 973 húsvétjára összehívott német birodalmi gyűlésre Quedlinburgba. Békét ajánlott és térítő papokat kért. Meg is érkezett Bruno Sankt Gallen-i szerzetes társaival. Megkeresztelte Gézát és családját, továbbá 500 főembert. Maga Géza ugyan lelkében soha nem lett igazán keresztény, állítólag azzal kérkedett, hogy elég gazdag és hatalmas ahhoz, hogy egyszerre két istent is szolgáljon. Azt azonban nagyon is jól tudta, hogy az ország érdekei mit kívánnak. Fiát, Vajkot – aki a keresztésben ugyanazt az Istaphanos (István) nevet kapta, mint ő maga is, valódi, meggyőződéses kereszténynek neveltette.

Az ország sorsát kemény kézzel eligazító Géza nagyfejedelem közben leszámolt a régi hagyományokat őrző nomád elittel. Aki nem volt hajlandó az új szabályokhoz igazodni és az új hitre térni, kegyelemre nem számíthatott. Az ellenkezők nem lehetnek túl sokan, hiszen az elit abban volt érdekelt, hogy korábbi hatalmát megőrizze, de legalább megőrizzen belőle annyit, amennyit lehetséges. Kikre támaszkodott, kikre támaszkodhatott az új nagyfejedelem? Azokra a dolgos tömegekre, akik eddig kimaradtak a történelemből. Azokra, akik az új falvak százait lakták, s szolgáltatásaikkal életben tartották az országot és a fejedelmet. Az új hitre ők is csak a kényszer hatására tértek ugyan át, s még kilenc évszázadon át megőrizték a sámánok hiedelmének számos töredékét, titokban még sokáig áldoztak titkos forrásoknál, kutaknál. De lassanként hinni kezdtek az új Teremtőben, halottaikat az újonnan épült templomkertekben temették el, s gyarapították falvaikat, gazdaságukat. Belenőttek Európába.¹⁶

■ JEGYZETEK

1. Dienes István: *Landnahmezeitliche Kerbinschrift aus dem Gräberfeld von Homokmégy-Halom in der Umgebung von Kalocsa*. Folia Archaeologica 43 (1994) 167–180; Dimitrij D. Vasil'ev: *Versuch zur Lösung der Kerbinschrift aus der Umgebung von Kalocsa im Spiegel der eurasischen Parallelen*. Uo. 181–191.
2. E kérdésekről bővebben lásd Györfly György: *Honfoglalás, megtelepedés és kalandozások*. In: *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Szerk. Bartha A. – Czeglédy K. – Róna-Tas A. Bp., 1977. 142–156. – A Magyarországon előkerült jülföldi pénzekről Kovács László: *A magyar kalandozások zsákmányáról*. Bp., 2011.
3. A honfoglalók régészeti hagyatékáról nyújt áttekintést a honfoglalás 1100. évfordulójára készült kiállítás katalógusa: *A honfoglaló magyarság*. Kiállítási katalógus. Szerk. Fodor I. Bp., 1996. Magyar Nemzeti Múzeum.
4. Szabó István: *A magyar falurendszer kialakulása (X–XV. század)*. Bp., 1966. 7.
5. Az említett kelet-európai megtelepedési folyamatról lásd Sz. A. Pletnyova: *Ot kocsebij k gorodam*. Moszkva, 1967; V. Sz. Fljorov: *Rannyeszrednyevokovie jurtoobraznie zsilicsa Vosztocsnoj Evropi*. Moszkva, 1996
6. Györfly György: *A honfoglaló magyarok települési rendjéről*. Archaeologiai Értesítő 97 (1970). 92–96.
7. *A magyar vízszabályozás története*. Szerk. Ihrig Dénes. Bp., 1973. 14.
8. Erre a kényszerű változásra már 75 éve felhívta a figyelmet a kítűnő földrajztudós, Glázer Lajos: *Az Alföld régi vízrajza és a települések*. Földrajzi Közlemények 47 (1939). 306.
9. Györfly György: *A honfoglaló magyarok...* 101.
10. Fodor István: *A kunok gazdálkodásáról*. In: *Jászkunság kutatása 2012*. Szerk. Mészáros M. Kiskunfélegyháza, 2013. 12.
11. Vö. István Fodor: *Über die Voraussetzungen der ungarischen Staatsgründung*. Chronica 6 (Szeged 2006) 29–32.
12. Heckenast Gusztáv: *Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban*. Bp., 1970; Györfly György: *Az Árpád-kori szolgálónépek kérdéséhez*. Történelmi Szemle 15 (1972) 261–320
13. Vö. Fodor István: *Méri István és középkori régészeti falukutatásunk születése*. Communicationes ArchHung 2010–2013, 197–222.
14. Fodor István: *Árpád-kori boronaház nyomai Tiszaszigeten*. In: *A kőkortól a középkorig*. (Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára.) Szerk. Lőrinczy G. Szeged, 1994, 421–438.
15. Szamota István: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten*. Bp., 1891. 16–17.
16. Az itt tárgyalt kérdések bővebb szakirodalmát ld. Fodor István: *A magyar gazdaság változásai a 10. században*. In: *A fénylő középkor*. (Tanulmányok Kovalovszki Júlia tiszteletére.) Szerk. Fodor I. – Szatmári I. Bp.–Békéscsaba, 2006, 13–33.